

ДРАГУТИН ГРОЗДАНОВИЋ

ПРОСВЕТА И ШКОЛСТВО НА ОСЛОБОБЕНОЈ ТЕРИТОРИЈИ ЈУГА СРБИЈЕ

На терену југа Србије водио се непрекидно ослободилачки рат 1941—1945. године који је саставни део великог ослободилачког рата Србије и Југославије за ослобођење од окупатора и друштвени преображај земље.

Борба за нову социјалистичку школу на ослобођеној територији југа Србије у Пустој Реци, Јабланици, Црној Трави и Топлици, почела је од првих дана народноослободилачке борбе. Она је расла и развијала се упоредо са развитком народне власти, друштвено-политичких организација и војних јединица, под руководством Комунистичке партије Југославије и Савеза комунистичке омладине Југославије.

Борба за нову школу и њено рађање у ватри револуције водила се на два фронта: против школе у предаприлској Југославији и оне школе коју су домаћи фашистички идеолози почели да изграђују под окриљем окупатора.

Развојни пут школства и просветног рада на ослобођеној територији југа Србије ишао је упоредо са процесом изградње народне власти, а у складу са развитком народноослободилачког рата. Он је прошао кроз три карактеристична периода.

Први је био од почетка народног устанка до краја 1942. године. Овај период карактерише мањи домен рада на овом плану уз повремену иницијативу локалних органа власти и масовних организација које су тада биле оријентисане на помагање и обезбеђивање НОВ и борбених јединица. Тај рад се одвијао преко школа, алфаветских течајева, штампе, конференција и предавања.

Други је трајао од почетка 1943. године па до ослобођења југа Србије, када се развила шира мрежа школа, повећао број алфаветских течајева и развила издавачка делатност преко штампе и мањих публикација и омогућило деловање средњих и

окружних просветних органа на усклађивању рада школа и осталих културних установа.

Трећи период је време од ослобођења крајева на југу Србије до коначног ослобођења земље када се Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије претвара у врховни, законодавни и извршни орган народне и државне власти у Србији, а Повереништво за просвету руководи и контролише рад свих просветних установа и органа, израђује наставне планове и програме, отвара нове основне и средње школе и организује курсеве за оспособљавање новог наставног кадра.

ПРВИ ПЕРИОД (1941—1942)

На позив Комунистичке партије Југославије од 22. јуна 1941. године, упућен нашим народима за борбу против окупатора и његових сарадника, одазвао се велики број напредних људи и родољуба широм наше земље. Међу њима били су и просветни радници, студенти и ученици који су кренули у борбу за ново друштво и социјалистичку школу.

У току лета и јесени 1941. године формиран су на овој територији Лесковачки (Кукавички), Топлички, Бабички и Јабланички партизански одред. Дејством ових партизанских одреда територија од планине Кукавице до Јастрепца на левој страни Мораве са градовима Прокупљем и Лебаном и на десној страни између Власине и Нишаве била је слободна од новембра 1941. па до марта 1942. године.¹

Просветна делатност и облици масовног просвећивања

Са првим припремама за устанак започео је рад на просветном пољу. Почети просветног рада јављају се као масовно просвећивање. Носиоци тог рада били су први партизански одреди, организација жена и омладине, народноослободилачки одбори и народни учитељи. Тада су се одржавали први састанци, конференције, приредбе, курсеви, митинзи, зборови. На приредбама приказивани су, у краћој верзији, дела: „Слуга Јернеј и његово право“, „Јазавац пред судом“, „Сељак и његово јуне“ и др. Рецитовани су стихови с борбеним садржајем, певане су партизанске песме, а кроз сатиричну песму „Врабац“ жигосана су злодела окупатора и њихових слугу.

Током борби и непријатељских офанзива многе су школе срушене, попалене и оштећене. У срезу јабланичком порушено је 10, а оштећено 4 школе. У срезу власотиначком уништено је 10, а оштећено 10 школа; у лесковачком уништено 7, а оштећено 5 школа. У граду Лесковцу уништена је једна а оштећено 4 школе. Није поштеђен ни школски намештај, учила и наставна средства. Укупна штета попалених и оштећених школских згра-

да, инвентара и учила у лесковачком округу, износила је преко 12,926.000 предратних динара.

Основне школе у Лесковцу, у првој и другој години окупације, претворене су у затворе и концентрационе логоре, док су поједине основне школе у Прокупљу служиле за смештај окупаторске војске.

Хајка на просветне раднике и напредне студенте и ученике сачињавала је део плана фашистичког завојевача и домаћих фашистичких идеолога за претварање школе у оруђе њихове мрачњачке политике.

Окупатор и квислиншке власти стално су мотриле на рад и кретање просветних радника. Они су успели да један број напредних просветних радника ликвидирају, друге отерају у логоре широм земље, а треће интернирају у разне концентрационе логоре Немачке, Италије и Норвешке.

Партизанска техника и штампа

Окружни комитет КП у Лесковцу је, на своме састанку одржаном 30. 4. 1941. године, донео одлуку о организовању технике у циљу благовременог обавештења народа о најновијим догађајима у земљи и свету. Спровођењу одлука приступила је Лепосава Стаменковић Ленка, инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Набављени материјал за технику био је смештен у разним кућама у Лесковцу.²

После напада Немачке на Совјетски Савез један број комуниста, са техником, морао је да се склони у село Шишинац, близу Лесковца. Тамо су штампали летке и радио вести о догађајима на фронту и у свету. Убрзо је техника премештена у Доње Синковце и смештена у кући Добривоја Аранђеловића, пекарског радника. Овде је умножен проглас ЦК КПЈ с позивом на устанак, летак ПК КПЈ са истим садржајем, разни прогласи и леци ПК и ОК Лесковац, четврта глава „Историје СКП (б)“ и „Шта да се ради“.

Доцније је техника пресељена из Доњег Синковца у Лесковац.

По одласку Лепосаве Стаменковић у Лесковачки партизански одред рад са техником наставила је Разуменка Петровић Зума, а затим Радмила Обрадовић Гојка.

На овом послу радили су у Црној Трави браћа Вузија (Раде и Санда). Техника је била смештена у земунци у Валништу. Издаване су „Вести“.³

Партијска техника Партијског поверенства КПЈ за Топлицу формирана је крајем 1942. године. Она је била смештена у колиби Никодија Веселиновића у Пејковцу. Овде је одштампано доста материјала. Умножена је глава „Историја СКП (б)“, мањи изводи „Питања лењинизма“. За материјал су долазили Радош Јовановић, Ратко Крстић и др.⁴

ДРУГИ ПЕРИОД (1943—1944)

Организација народне власти и даљи развој просветног рада

Почетком 1943. године поново се распламсава народноослободилачки покрет. Стварају се нове партизанске јединице и шири ослобођена територија. Формирају се Први и Други јужноморавски одред. За прикупљање снага партизанских одреда значајан је долазак на овај терен члана Врховног штаба НОВ и ПОЈ Светозара Вукмановића Темпа пре његовог одласка у Македонију.

Од јесени 1943. године па до краја ослобођења ових крајева од окупатора и његових сарадника на југу Србије постојале су јаке оружане јединице.

На територији Пусте Реке, Јабланице, Топлице и Црне Траве било је седиште Главног штаба НОВ и ПОЈ за Србију, Покрајинског комитета КПЈ за Србију, Главног народноослободилачког одбора Србије, Главног одбора Црвеног крста, Главне партизанске болнице и разних војних слагалишта и радионица.

Формирани су и аеродроми на које су слетали савезнички авиони доносећи оружје и односећи рањенике на лечење.

На овом подручју су боравили или руководили устанком овог краја у току НОБ-е војни и политички руководиоци: Петар Стамболић, командант Главног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда за Србију, Коча Поповић, Цана Бабовић, Светозар Вукмановић, Милентије Поповић, Видоје Смилевски и многи други.

Разграната мрежа народноослободилачких одбора, партизанских и скојевских организација, организација жена и омладине створили су услове за шири замах просвете и школства.

Партизанске школе

Тако су прорадиле прве партизанске школе у Магашу и Горњем Брестовцу (Пуста Река) средином 1943. године, у Славнику (Пуста Река) септембра 1943. године, у Јовановцу (Црна Трава) октобра 1943. и Великој Плани (Топлица) новембра 1943. године.

Први просветни одбор

Већ 6. децембра 1943. године одржана је и скупштина учитеља партизана и изабран просветни одбор за ослобођену територију Пусте Реке и Јабланице. За председника је изабран Драго Мучалица, за секретара Славка Недић а за чланове одбора Драгутин Цветковић из Каменице, Мића Срећић из Косанчића, Љубомир Пејић из Доњег Коњуваца, Мирко Михајловић, свеште-

ник из Мијајлице, Драгутин Гроздановић, учитељ из Бублице и други.

Најзначајније одлуке скупштине су биле да се организује просветна делатност на слободној територији, отворе нове школе, организују алфабетски течајеви, оспособљују нови наставни кадрови путем курсева за рад школе, усклађују наставни планови и програми са духом и циљем наше народноослободилачке борбе.

Недостатак учитељског кадра надокнађиван је повлачењем рањених и изнемоглих бораца-учитеља и школованих омладинаца из одреда и њиховим постављањем на учитељску дужност. Крајем новембра 1943. године постављен је у Велику Плану (топлички) партизански теренски радник Добринка Трипковић, а у Славник партизан средњошколац Милован Динић. Међутим, све то није било довољно, па се на ослобођеној територији организују учитељски течајеви на којима се омладинци и омладинке припремају за рад у школама.

Учитељски течајеви

Први течај почео је да ради 10. децембра 1943. године у Славнику. На курсу је било 15 омладинаца и омладинки са терена и јединица Одрода. Други течај радио је јануара 1944. године у Доњем Коњуvcу са 18 кандидата. Трећи течај одржан је априла 1944. у Броду, махала Белчине (Црна Трава), са 15 полазника.

На овим течајевима полазници су изучавали методике основношколских предмета са практичним предавањима и основна политичка питања за успешан рад у школама и алфабетским течајевима.

После одржаних учитељских течајева, крајем 1943. и почетком 1944. године, отворене су школе у селима: Речици, Граници, Слишану, Ивању, Доброј Води, Горњем Коњуvcу, Бојнику, Буковцу, Драгом Делу, Обилићу, Плавцу, Турјану, Црквици, Косанчићу, Прекопчелици и Кацабаћу у Пустој Реци; у Обровцу, Тодоровцу, Рупљу, Млачишту, Броду, Крстићеву, Бистрици, Дарковцу, Новом Селу, Црвеној Јабучи, Јабучовику, Градској, Кални и Дејану у Црној Трави.

Приликом отварања школе и увођења младог учитеља у дужност, одржаван је збор мештана. На збору је објашњена потреба и значај отварања школе. Том приликом представљен је нови учитељ.

У време непријатељских офанзива школа је престајала да ради, али би одмах по ослобођењу поново прорадила. Пионири су слушали о Титу, народноослободилачкој борби, Црвеној армији, учили да пишу и читају, да воле нову домовину која се рађала.

Школе су радиле у условима недостатка наставних средстава, инвентара, уџбеника и материјалних средстава, недовољ-

ног броја просветних радника, попаљених зграда и осталих ратних недаћа и страхаота. У недостатку уџбеника, школе и просветни радници употребљавали су локалну партизанску штампу, билтене, прогласе, летке и друго.

Често се радило најпримитивнијим наставним средствима: таблу је замењивала обична даска, креду угљен, а клупе су биле обични столови или мали трonoшци. Рачунаљке су се правиле од шишарки. Коришћени су стари уџбеници из којих су избацивани чланци који нису били у духу народноослободилачке борбе.

Састанци и саветовања учитеља

После прве скупштине учитеља партизана у Горњем Брестовцу одржано је неколико састанака и саветовања учитеља. Први састанак је одржан у Вујанову 3. јануара 1944. године коме је присуствовало око 25 учитеља. Састанку је присуствовао Видоје Смилевски, секретар Окружног комитета КПЈ за лесковачко-топлички округ. Он је у кратком излагању дао директиву за организованији рад у партизанским школама и указао на потребу организовања културно-уметничког рада на слободној територији.

На састанку у Вујанову донета је одлука о формирању окружне позоришне групе и народне књижнице у Магашу.

Други састанак је одржан у Црквици 2. марта 1944. год. на коме је формиран Окружни културно-просветни одбор за чијег је председника изабран Драго Мучалица, а за председника Среског културно-просветног одбора Драгутин Гроздановић.

Саветовања су одржана у Плавцу (Пуста Река) и Газдару (Јабланица) крајем септембра 1944. године. Том приликом наставници су се упознали како да наставно градиво прожимају духом и материјалом из народноослободилачке борбе, да центрација наставе нађе примене у обради наставног градива и да граматику обрађују на примерима у штиву.

На крају усвојен је наставни план и програм за основне школе који је обухватио следеће наставне предмете: српски језик, рачун, историју, земљопис и певање.

У Топлици су одржана два саветовања. Прво је одржано са просветним радницима крајем 1943. године у селу Бајчинцу, срезу добрички. Саветовањем је руководио Радош Јовановић Сеља. Дискутовано је о организацији наставе и њеном усклађивању са интенцијама борбе, о издржавању школа и учитеља. На крају дата су упутства о даљем активном укључивању просветних радника у све облике просветно-културног рада.

Друго саветовање одржано је у селу Белогошу, срез прокупачки, априла 1944. године, којим је руководио Радош Јовановић Сеља. На њему је било присутно 25 просветних радника. На овом саветовању дискутовало се о организацији и раду школа, материјалним проблемима школа и учитеља и о актуелизацији наставе.⁵

Наставни план и програм за основне школе

У недостатку упутства за рад школа од Главног народно-ослободилачког одбора Србије, односно његових одговарајућих органа, Просветни одбор за Пусту Реку и Јабланицу ангажовао је једну групу учитеља да саставе наставни план и програм за основне школе.

Предлог наставног плана и програма усвојен је на саветовању учитеља у Плавцу и Газдару. План је изгледао овако:

Букварска настава: Обрада слова, писана и штампана. При обради неколико слова вршишти шчитавање. При обради слова давати основне појмове о гласу и речи. Везивати речи и склапати реченице. Писање на таблицама, дашчицама и хартији. После обраде слова односно букварске наставе, прећи на читање чланака из читанке. У недостатку читанки користити штаива из партизанске штампе.

Српски језик: Основно је да читање буде течно и логично, да се пишу кратке реченице и састави из партизанског живота а у недостатку читанки користити партизанску штамплу „Млади борац“, „Млади антифашиста“ итд.

Рачун: Све рачунске радње, усмено и писмено. У првом разреду учити до 20, у другом до 100, трећем до 1000, а у четвртном преко 1000. Водити рачуна да задаци буду из стварног живота на терену.

Историја: Историја нашег краја, косовска битка, српски устанци, ратови за национално ослобођење, стварање Југославије 1918, пропаст Југославије и окупација, стварање народног фронта и НОВ, народна власт, Друго заседање АВНОЈ-а и његове одлуке.

Земљопис: Завичај, место и границе; Србија, границе, градови, реке, природна богатства, итд.

Познавање природе: Човеково тело, ваздух, вода и храна, природне појаве (грмљавина, муња, киша и облаци), заразне болести (шуга, туберкулоза, велики кашаљ, маларија, итд.). Заштитне мере и лечење.

Веронаука: Кирило и Методије, Свети Сава, Развој цркве и религије, црквени обреди и верски обичаји, празноверје и сујеверје.

Певање: Певање партизанских песама у свим разредима.⁶

Деловање Националног комитета на просветном пољу

Повереништво за просвету Националног комитета Југославије је дана 13. маја 1944. године издало упутство за организацију просвете.

Према овом документу, просветна делатност спроводила се кроз три различита и одређена облика: општеномодно просвећивање, школско просвећивање, културна делатност.

У области школског просвећивања, народноослободилачки одбори су били дужни да омогуће рад постојећих основних

школа, да оснивају основне школе у местима где их раније није било и да организују обавезно похађање школе. Недостатак стручних наставника решавати организовањем течајева преко којих оспособљавати она лица која немају стручну спрему, али имају вољу и склоности за школски рад. Наставне планове и програме прожети духом народноослободилачке борбе а из старих уџбеника избацити све што је назадно.⁷

У циљу спровођења овог упутства у живот Просветно одељење Окружног народноослободилачког одбора округа лесковачког доставило је просветним референтима народноослободилачких одбора своје упутство за организацију просвете за округ лесковачко-топлички. У овом упутству је наглашено да је похађање школе обавезно, да се организују аналфабетски течајеви и да почну рад 1. новембра, да сеоски НОО-и снабдеју школе опремом и обезбеде храну за учитеље, да се формирају народно-просветни одбори у сваком селу и друго.⁸

На ослобођеној територији, у лесковачком округу, у школској 1943/44. години, радило је 165 школа, 274 одељења, 270 учитеља, са преко 6000 ученика.

У Топлици радило је 65 школа, 125 одељења, 125 учитеља, са преко 4000 ученика.⁹

Просветно-културна делатност на ослобођеној територији

Упоредо са развитком мреже школа развијао се и просветно-културни рад. Облици овога рада били су разноврсни: аналфабетски течајеви, културно-уметничке групе, партијска техника и штампа, читалачке групе, течајеви за политичка и војна руководства и остали облици рада.

Аналфабетски течајеви организовани су упоредо са отварањем основних школа. Они су организовани и у селима у којима није било школе. Течајеве су похађали омладинке, жене и мушкарци који нису били у НОБ и ПОЈ, а имали су жељу да се описмене. Руководиоци течајева били су стручни учитељи или одабрани омладинци и омладинке. Наставни програм аналфабетских течајева, углавном сводио се на читање, писање и савлађивање основних рачунских радњи.

Течајевима је у лесковачком крају обухваћено 1500, а у Топлици 4133 полазника.

Читалачке групе су, као облик рада, биле раширене на ослобођеној територији јер није било довољно примерака новина и другог материјала. На читалачким групама читане су вести, прогласи, партизанска штампа, краће брошуре, новине и давана су обавештења о најновијим догађајима у свету и код нас. Руководиоци ових читалачких група били су учитељи, уздигнути омладинци и жене. Кроз овај облик рада развијао се интерес за књигу и даље образовање. Кроз њих је прошло преко 10000 омладинаца и жена.

Централна народна књижница у Магашу организована је крајем 1943. године. Књиге за ову књижницу прикупљене су из

књижница основних школа, већином са територије Пусте Реке, прилога војних јединица и штампаних књига у партијској штампарији у Лесковцу и на ослобођеној територији овог краја. Књижница је бројала око 500 књига. Руководилац књижнице био је Милорад Панић Суреп који је зналачки користио фонд књига.

За време непријатељске офанзиве, лета 1944. године, књижница је била смештена у једној земунци близу Магаша. Бугарске јединице су је откриле и уништиле.

Омладински домови су оснивани настојањем народних одбора, културно-просветних одбора и скојевских организација да изнађу најприкладније форме окупљања омладине.

У омладинским домовима одвијао се разноврстан културно-уметнички рад.

Најуређенији омладински домови су били: у Доњем Коњуvcу, Косанчићу и Лапотинцу у Пустој Реци; у Годоровцу, Јовановцу у Црној Трави; Бучумету и Тулару у Јабланици; у Лепаји, Здравини, Горњем Црнатову и Великој Плани у Топлици.

Течајеве за политичка и војна руководства оснивала је Партија ради политичког и марксистичког образовања својих кадрова. У том смислу одржано је низ семинара и курсева за партијске и скојевске руководиоце на којима се проучавала историја СКП (б), „Питања лењинизма“ и разни други партијски и војни материјали. У другој половини 1943. године радили су разноврсни курсеви на подручју Црне Траве. Тако је радио петнаестодневни курс за позадинске раднике и војне руководиоце, тродневни курс у селу Броду за активистичке општинских и средских руководства партије, УСАОЈ-а, СКОЈ-а и АФЖ-а, петнаестодневни курс за чланове средског и окружног комитета и партијских и скојевских руководства и других. У ово време одржавани су курсеви за скојевске руководиоце и окружно партијско саветовање СКОЈ-а у Црној Трави.

У Пустој Реци и Јабланици одржавана су разна саветовања, семинари и курсеви. Одржан је осмодневни семинар за чланове КП са подручја Пусте Реке и Поречја, виши партијски курс за партијске и војне руководиоце у Славнику, десетодневни семинар за чланове КП на територији Лапотинца — Стубле и Коњуvcа, десетодневни курс за чланове Антифашистичког фронта жена, санитарски курс у Доброј Води — све у 1943. години; четвородневни курс за одборнике НОО у Црквици ради прораде материјала са Другог заседања АВНОЈ-а, дводневно саветовање Окружног НОО у селу Бублици, дводневно окружно саветовање жена у Орану, дводневно саветовање партизана Горње Јабланице у Сијаринској Бањи на коме је претресана ситуација на ослобођеној територији, саветовање партијских активиста лесковачког и топличког округа на Кукавици о потреби оснивања и јачања организације НОФ, саветовање са омладинским руководиоцима округа лесковачког у Орану и низ других саветовања — све у 1944. години.¹⁰

Због тешких услова рада у Лесковцу, Окружни комитет Партије за Лесковац доноси одлуку да се техника постепено премешта на слободну територију у Пусту Реку, најпре у Стублу, а онда у Лапотинце, Плавце, Магаш и Ивање. Тако се техника почела премештати још децембра 1942. да би у целости била пребачена у првој половини 1943. године. У огромном броју штампани су леци, листови и билтени којима су народне масе обавештаване о актуелним политичким питањима у свету и код нас, о стању на фронтима и о разним манифестацијама и акцијама од општег друштвеног значаја.

Први српски омладински лист „Млади борац“ штампан је у партијској техници Окружног комитета Партије за Лесковац крајем 1943. године. Скоро читав број су написали Драги Стаменковић, Радован Пантовић и Вуксан Булатовић.¹¹

У току летњих месеци 1944. године излазио је омладински лист „Млади антифашиста“ — орган Уједињеног савеза антифашистичке омладине округа лесковачког, „Јабланичанка у борби“ — лист Окружног одбора Антифашистичког фронта жена у Лесковцу и „Глас“ — орган Народноослободилачког фронта Србије.

У току септембра 1944. године, после ослобођења Прокупља, ОК Партије је одлучио да се техника пребаци на ослобођену територију у Ивање. Ова техника је већ прерасла у штампарију и имала две машине. У овој штампарији настављено је штампање омладинског листа „Млади борац“ чији је уредник био Добрица Ђосић, а помагали му Зоран Жујовић и Милорад Панић Суреп. У октобру 1944. године штампарија је пренета у ослобођено Лебане, а ослобођењем Лесковца престала је да ради, јер су штампарије у Лесковцу преузеле њене послове и штампале лист Окружног одбора Народног фронта лесковачког округа „Наша реч“.¹²

Први и четврти број омладинског листа „Млади антифашиста“ посвећен је Првом конгресу Антифашистичке омладине Србије. У уводнику четвртог броја истиче се да је конгрес почео Титовим речима. У уводнику, поред осталог, стоји:

„Омладина Србије није имала већег празника од Првог конгреса... Остаће тај дан увек у памћењу наших делегата... Тога дана смо из Титових уста чули признање, али смо чули и заповест коју ми морамо извршити...“¹³

„Јабланичанка у борби“, чији је уредник била Разуменка Петровић Зума, излазила је из штампе после трогодишње тешке и крваве борбе наших народа против окупатора и њихових слугу. У листу су посебно истицане храбре жене и мајке чији су мужеви и синови поинули у народноослободилачкој борби за слободу и боље дане сутрашњице. Први број листа је, углавном, посвећен Првој конференцији Антифашистичког фронта жена округа Лесковац.¹⁴

Током 1943. године партијска техника у Црној Трави се често селила из места у место, почев од Црне Траве, па преко Брода, Дарковца, Јабучовика, Калне и Црвене Јабучке. У окруж-

ној партијској техници која се налазила у Славниковој махали (део Црне Траве) умножавани су делови „Историја СКП (б)“, разни чланци, огласи, одлуке, упутства и остали материјали који су прорађивани на састанцима партијских и скојевских организација.

Почетком 1943. године партијска техника у Топлици пресељена је из Пејковца у Дражиновац. Она је била смештена најпре у кући Милорада Јанковића, а затим у кући Миливоја Станисављевића.¹⁵

Просветни радници су много допринели да се сви школски и ваншколски облици рада и делатности правилно организују и делују. Они су у ту активност уносили нови садржај, организацију, принципе и методе рада као и револуционарни дух ослободилачке борбе. У борби за народну школу, изградњу новог човека и победу наших народа над непријатељем многи народни учитељи партизани дали су и своје животе.

Напредни став наставника и њихово ангажовање на линији НОП-а и Револуције треба приписати деловању Партије и Треће учитељске групе који су још пре рата радили на овој територији: Никодије Стојановић Татко, Дринка Павловић, Добрила Стамболић, Слободан Букић, Драго Мучалица, Бранко Павловић, Стојадин Обрадовић и др. Они су знатно допринели правилнијој оријентацији учитеља и њиховом напредном ставу како у предреволуционарном периоду тако и у току револуције.¹⁶

ТРЕБИ ПЕРИОД

*Од ослобођења ових крајева до ослобођења
земље 15. маја 1945. године*

Ослобођењем ових крајева, први и непосредни задаци на подручју просвете били су обнављање и организовање рада народних школа, обухватање основном школом све деце за школу дорасле, проширење мреже установа за опште образовање и убрзање ликвидације неписмености.

Спровођење у живот ових основних задатака изискивало је нову организацију просветне службе и учешће широких народних маса у остваривању нове просветне политике у нашој земљи. Организацији просветне службе допринело је и Упутство о организацији просветне службе председништва Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије, односно Повереништва за просвету.¹⁷ Формирано је Окружно просветно одељење за округ лесковачки и срески просветни одсеци: за град Лесковац, срез лесковачки, јабланички, пусторечки и власитиначки, а у Топлици за срез прокупачки и добрички.

Стање школства

После ослобођења настојало се да се обавезним школовањем обухвати што већи број деце.

Основне школе

Први корак у том правцу била је одлука да основне школе треба што пре да почну рад у складу са месним приликама и могућностима.

Непосредно после ослобођења овога краја, отворене су 64 основне школе у округу лесковачком (срез лесковачки 22, пусто-речки 21, јабланички 18 и власотиначки 3 школе).

У Топлици су отворене 34 основне школе (срез прокупачки 9, добрички 25).¹⁸

На крају првог полутоћа школске 1944/45. године радило је на територији лесковачког округа 230 основних школа са 377 одељења, 216 квалификованих и 157 неквалификованих учитеља.¹⁹

У Топлици је радило 65 основних школа, 98 одељења, 98 учитеља (срез прокупачки 23 школе, 36 одељења и 36 учитеља; срез добрички 42 школе, 62 одељења и 62 учитеља).²⁰

Ниже и средње школе

Нормалан рад ових школа није успостављен ни после ослобођења Лесковца и Прокупља, тако да су неке школе почеле да раде новембра, а неке децембра или почетком 1945. године.

У округу лесковачком радило је 7 нижих стручних школа са 21 одељењем, 47 наставника и 533 ученика; Гимназија у Лесковцу (37 одељења, 35 професора, 1887 ученика) са одељењима у Власотинцу (3 одељења, 4 професора и 96 ученика) и Лебану (5 одељења, 6 професора и 261 ученик); Техничко-текстилна школа у Лесковцу (4 разреда, 8 професора и 57 ученика).

У Топлици, у Прокупљу, радила је Учитељско-домаћичка школа са 2 одељења, 14 наставника и 53 ученица и Гимназија са 28 одељења, 35 професора и 1025 ученика.²¹

Наставни планови и програми

Чувајући и даље развијајући тековине народноослободилачке борбе, школа је у новим условима била обавезна да код ученика развија научни поглед на свет, стварајући тако способне и активне чланове друштва.

У том правцу наставни план и програм за основне школе и алфабетске течајеве ослободио се сувишне и непотребне наставне грађе и прилагодио научним захтевима и потребама земље.²²

Министарство просвете Србије доставило је средњим и грађанским школама програм за наставу историје народноослободилачке борбе и програм из гимнастике.²³ Такође, донело је и одлуку да се у окружним местима организују десетодневни течајеви за наставнике историје у поменутих школама у циљу испрпније обраде историје НОБ-е.²⁴

Учитељски течајеви

У првој години рада после ослобођења ових крајева осећала се велика несташница квалификованих учитеља. У недостатку стручних учитеља коришћена су и друга погодна лица за привремене учитеље. У циљу оспособљавања ових лица за обављање учитељских дужности организована су два течаја у Топлици, почетком октобра 1944. године, са по 20 полазника и то у Доњој Топоници (прокупачки) и Шарлинцу (добрички).²⁵

Састанци и саветовања учитеља

Одмах по ослобођењу, септембра-октобра 1944. године, одржано је у Прокупљу треће саветовање просветних радника. На овом саветовању претресана су питања организације школства и просвете од материјалне базе до кадровских проблема.²⁶

Конференције учитеља

У циљу унапређења рада учитеља и решавања горућих проблема школе, Окружни НОО лесковачког округа организовао је конференције са учитељима: у Лесковцу 12. новембра 1944., Власотинцу 12. априла 1945. и Лебану 31. марта 1945. године.

На њима су претресана многа питања школског рада и културно-просветног подизања народа овога округа.

Друга конференција просветних радника одржана је у Лесковцу 9. маја 1945. године. У реферату „Задачи школе и нови услови народног просвећивања” Драгутин Гроздановић подвукао је да школска настава треба да буде прожета духом народноослободилачке борбе.²⁷

Припремни скуп делегата

У ослобођеном Прокупљу је 12. септембра 1944. године одржана припремна конференција за избор Антифашистичке скупштине Србије са делегатима народноослободилачких одбора из округа Зајечар, Крушевац, Ниш и Прокупље.

На конференцији је Петар Стамболић одржао реферат о задацима, улози и карактеру НОО. Том приликом Стамболић је рекао да је српски народ нераскидиво повезао своју будућност са осталим народима Југославије.²⁸

Народно-просветни одбори и њихови задаци

У свим селима формиран су месни народно-просветни одбори који су касније омогућили стварање општинских, средњих и окружних народно-просветних одбора.

Народно-просветне одборе сачињавали су представници наставника, бачких родитеља и културних установа.

Основни задатак народно-просветних одбора био је да створе потребне услове за рад школа и да својом контролом и помоћи дају школи нови дух васпитања омладине у духу НОП-а.

У циљу организационог постављања ових одбора и одређивања делокруга њиховог рада Окружни НОО у Лесковцу израдио је у току октобра 1944. године Правилник о формирању и дужности народно-просветних одбора НОО лесковачког округа.²⁹

Просветна делатност

У јануару 1945. године радило је 158 аналфабетских течајева са 6.214 полазника. Овим течајевима руководиоци су 133 учитеља основних школа и 25 наставника који су искључиво радили на аналфабетским течајевима у селима.³⁰

Крајем октобра и почетком новембра 1944. године одржани су по срезовима округа топличког курсеви за оспособљавање наставника руководиоца аналфабетских течајева. На овим течајевима оспособљено је 110 руководиоца аналфабетских течајева. Они су у току новембра 1944. године учествовали у организовању аналфабетских течаја по селима којима је обухваћено 4.133 полазника.³¹

Народни универзитети

Иницијативу за отварање Народног универзитета у Лесковцу, који за време окупације није радио, дао је Окружни културно-просветни одбор.

На трибини Народног универзитета истакнути друштвено-политички радници одржали су седам актуелних предавања.

Иницијативом Народног универзитета у Лесковцу, основани су народни универзитети у Лебану, Власотинцу и Бојнику који су се касније у своме раду осамосталили.³²

Усмене новине

У означеном периоду одржана су 4 броја усмених новина, 3 у Лесковцу а 1 у Власотинцу.

Књижнице и читаонице

Схватајући огроман значај и потребу ових установа, народна власт је предузела потребне мере око њихове организације. Тако је у лесковачком округу било 7 књижница са 3.195 књига: у граду Лесковцу била је једна са 2.123 књиге, срезу лесковачком 3 са 148 књига, срезу пусторечком једна у Бојнику са

489, у јабланичком једна у Лебану са 250 и у срезу власотиначком једна у Власотинцу са 185 књига.³³

Омладински домови

Омладина је организовала свој просветно-културни рад у омладинским домовима. Таквих домована било је у: граду Лесковцу 3, срезу лесковачком 59, пусторечком 48, јабланичком 36 и срезу власотиначком 34.³⁴

Пионирска организација у борби за социјалистичку школу

У току отварања партизанских школа на ослобођеној територији, омладина и организација СКОЈ-а је особиту пажњу поклонила пионирима. Основни задатак ових организација био је окупити пионире, упознати их са борбом наших народа, васпитавати их у новом духу и оним идеалима за које су дали животе њихови родитељи.

У тим првим данима НОБ-е оснивају се први пионирски одреди, батаљони и чете који помажу ослободилачкој борби наших народа.

Незаборавна су имена оних пионира бораца који су обављали курирску и обавештајну дужност, чували страже, неговали рањенике, били борци или извршавали друге задатке у току НОБ-е.

Четрнаестогодишњи пионир Милан Гудурић Мића из Косанчића био је један од најбољих курира у Пустој Реци. Преносио је разна обавештења за Покрајински комитет за Србију.³⁵

У Топлици је поруке са Јастрепца у Ниш и обратно преносио дечак курир Радојко Стојановић из села Чубура под Јастрепцом.³⁶

Током 1943. године на ослобођеној територији почео је радити већи број основних школа. Тада се почела мењати и организациона структура пионирских организација. Одреди, батаљони и чете замењивали су се одборима које су пионири бирали на својим састанцима. У одборе су улазили најдисциплинованији и најсвеснији пионири.

Пионирска организација у школама постаје иницијатор и организатор разних школских и ваншколских облика рада. Она је имала значајну улогу у окупљању деце и похађању наставе, пружању помоћи у учењу, одржавању радне дисциплине и дисциплине уопште, развијању другарских односа у школи, повезивању родитељског дома и школе, развијању правилног односа између учитеља и ученика и поштовања дечје личности и достојанства, решавању школских питања, материјалном издржавању школе и наставника и др.

Учитељи су у сарадњи са пионирском организацијом организовали приредбе у школи и селу, наступали на састанцима, зборовима и прославама.

Посебна вредност наставе у школи представљала је њена веза са животом и борбом народа за слободу. Она се огледала у развијању идеје братства и јединства, љубави према Партији, Титу, народу и војсци, духу мржње према непријатељима народа и слободе. На том послу деловала је пионирска организација, која је уз помоћ учитеља, УСАО-а и СКОЈ-а, постала значајан фактор у школској и ваншколској активности школе.³⁷

Из изложеног можемо закључити да су се на ослобођеној територији југа Србије развијали разноврсни облици просветне активности који су одиграли важну улогу у васпитању, образовању и политичком подизању борбене свести наших народа. При томе школа заузима видно место у формирању новог човека, чији хероизам и хуманизам имају мало примера у историји васпитања.

ЛИТЕРАТУРА

¹ Др Миливоје Перовић: Србија у народноослободилачкој борби — Јужна Србија, Београд, 1961, предговор XV

² Др Миливоје Перовић: Лесковац у рату и револуцији, 1968. стр. 133

³ Радомир Костадиновић: Црна Трава и црнотравци, Лесковац, стр. 246

⁴ Драгољуб Мирчетић: Буна у Добричу, Житораба, 1971, стр. 208

⁵ Каталог изложбе „Школа и револуција, Србија 1941—1945”, стр. 15

⁶ Драгутин Гроздановић: Битка на два фронта, „Наша реч”, 1978.

⁷ Прво и Друго заседање АВНОЈ-а, стр. 244, Загреб, 1963.

⁸ Упутство Окружног народноослободилачког одбора округа лесковачког бр. 1. од 3. 10. 1944, налази се у Народном музеју у Лесковцу, инв. бр. 451.

⁹ Општина Прокупље Одељење за просвету, Историјски архив Ниш Одељење у Прокупљу

¹⁰ Хронологија С. Николића, Х. Ракића и Ј. Стефановића 1903—1945, Лесковац 1961, стр. 129—164

¹¹ Драги Стаменковић: Из ратних дана на југу Србије, „Политика” од 8. јуна 1961.

¹² Др Димитрије Кулић: Како смо то учинили, Београд, стр. 9

¹³ „Млади антифашиста” бр. 4 од 3. 12. 1944, Народни музеј Лесковац, инв. бр. 1612

¹⁴ „Јабланичанка у борби”, Народни музеј Лесковац, инв. бр. 1213

¹⁵ Драгољуб Мирчетић: Буна у Добричу, Житораба, 1971, стр. 208

¹⁶ Прилози у књизи „Учесници и сведоци”, II: Стојана Добрашиновића (Рад учитељског удружења у Топлици 1939—1941.), Бранислава Вељановића (Делатност групе напредних учитеља у Топлици 1936—1940, стр. 224

¹⁷ Упутство о организацији просветне службе Председништва АСНОС-а, Повереништво просвете, бр. 206 од 24. 1. 1944, Историјски архив Лесковац, инв. бр. 383

¹⁸ Књига података Окружног НО округа прокупачког, Прокупље (Просветно одељење), Историјски архив Ниш Одељење у Прокупљу

¹⁹ Извештај Окружног НОО округа лесковачког бр. 599 од 19. 2. 1945, докуменат поседује аутор

²⁰ Књига података Окружног НО округа прокупачког Прокупље (Просветно одељење), Историјски архив Ниш Одељење у Прокупљу

- ²¹ Извештај Округног НОО округа лесковачког, бр. 203 од 12. 12. 1944, бр. 1755 од 2. 7. 1945, бр. 488 од 16. 2. 1945, бр. 599 од 19. 2. 1945. Државни архив СР Србије. Уписнице Учитељско-домаћичке школе и Гимназије у Прокупљу. Историјски архив Ниш одељење у Прокупљу
- ²² Председништво АСНОС-а Повереништво просвете од 27. 12. 1944, Државни архив СР Србије
- ²³ Министарство просвете Србије, Наставни савет, бр. 46 од 30. 4. 1945, Историјски архив Лесковац, инв. бр. 3848
- ²⁴ Министарство просвете Србије Наставни савет, бр. 61 од 4. 5. 1945, Историјски архив Лесковац, инв. бр. 3846
- ²⁵ Каталог изложбе „Школа и револуција, Србија 1941—1945”, стр. 16
- ²⁶ Исто као под ред. бр. 25
- ²⁷ „Наша реч” бр. 3 од 16. 11. 1944, стр. 3 и бр. 4 од 19. 11. 1944, стр. 4
- ²⁸ Љубиша Ракић: Припремни скуп делегата, „Комунист” од 17. 9. 1964, Народни музеј Лесковац, инв. бр. 1489
- ²⁹ Драгутин Гроздановић: Прва школска година после ослобођења лесковачког краја, „Наше стварање” бр. 2—3, Лесковац, 1976, стр. 82
- ³⁰ Извештај Округног НОО округа лесковачког бр. 599 од 19. 2. 1945, докуменат поседује аутор
- ³¹ Каталог изложбе „Школа и револуција, Србија 1941—1945.” стр. 16
- ³² „Народни универзитет у Лесковцу”, Лесковац, 1962, стр. 45, 46.
- ³³ „Наша реч” бр. 12 од 24. 3. 1945, стр. 3, бр. 14 од 7. 4. 1945, стр. 4 и бр. 21 од 26. 5. 1945, стр. 3.
- ³⁴ Исто као под ред. бр. 30
- ³⁵ Бошко Крстић: Јабланица и Пуста Река у НОБ, Лесковац, 1978, стр. 299
- ³⁶ М. М.: Курир топличких партизана, „Политика” од 8. 3. 1962.
- ³⁷ Михајло Огризовић: Просвета у Народној револуцији, стр. 268.

DRAGUTIN GROZDANOVIC

EDUCATION AND SCHOOLING ON THE LIBERATED TERRITORY OF SOUTHERN SRBIJA

Education and schooling on the liberated territory of southern Srbija developed parallel with the development of people's government, socio-political organisations and military units.

With the first preparations for armed rising, efforts in the field of education were begun. The protagonists of these efforts were the first partisan detachments, women's and youth organisations, national liberation committees and people's teachers.

From the autumn of 1943 conditions were created for a more extensive advancement of education and schooling. The first assembly of school teachers was held, the first partisan schools were organised, consultations, meetings and conferences of school teachers were held, and a more organised functioning of pioneer organisations began in elementary schools.

The liberation of parts of southern Srbija created conditions for systematic work. The first and most immediate tasks in the field of

education and schooling were: the renewal and organised functioning of people's schools, the enlarging of the network of general education institutions, accelerating of efforts for eradicating illiteracy and the cultural backwardness of the people of the region.